

Sürgün Sefir Sadullah Paşa: Hayatı, İntiharı, Yazıları

Ali Akyıldız

İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları 2014, 488 Sayfa, ISBN: 9786053601777

Mehmet ERKEN*

Sultan 2. Abdülhamid Osmanlı ve Türkiye tarihinin en çok tartışılan isimlerinden bir tanesidir. Saltanatı esnasında etrafında bulunanlar ve muarızları şeklinde başlayan ayrışma, Sultan'ın tahttan indirilmesi ile neticelendikten sonra, hüküm sürdüğü dönemin farklı yönleri ile karalanmasını beraberinde getirmiştir. Bu ayrışma, sonrasında gelen yüz sene içinde farklı şekil ve boyutlarda devam etmiş; 1960-1980 yılları arasında Türkiye içinde yaşanan ideolojik ayrışmalarda da – aslı gözetilmeden- iftiraların ve övgülerin sebebi olmuştur. Bu durum, Sultan'ın kendi hayatı hakkında sıhhatli bilgi edinmeyi güçleştirmesinin yanında Sultan'ın maiyetinde bulunmuş, onun 33 yıllık hükümdarlığı esnasında devletin önemli kademelerinde yer almış isimlerin de üstünün örtülmesine sebep olmuştur.

* FSMVÜ Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, mehmet.erken@stu.fsm.edu.tr

Son yıllarda Osmanlı son dönemine dair çalışmalarda görülen artış, Sultan 2. Abdülhamid dönemini de kapsayacak şekilde genişlemiş ve pek çok nitelikli çalışma yayınlanmaya başlamıştır. Ali Akyıldız'ın 2011 yılında yayınladığı *Sürgün Sefir Sadullah Paşa: Hayatı, İntiharı, Yazıları* başlıklı çalışma Sultan 2. Abdülhamid döneminde pašalığa yükselmiş ve görevi esnasında intihar ederek vefat eden Sadullah Paşa'nın hayatını kapsamlı bir şekilde ele alan, biyografik bir çalışmadır.

2011 yılında İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayınlanan *Sürgün Sefir Sadullah Paşa: Hayatı, İntiharı, Yazıları* başlıklı kitap, dizin dahil 488 sayfadan oluşmaktadır. Sonuç ve ekler hariç 8 bölümden oluşan kitap, paşanın doğumundan başlayarak memuriyet hayatını incelemektedir. Kitap, hayatına ve görevlerine dair bölümlerin ardından Paşa'nın intiharına yoğunlaşan iki bölüm ile devam etmekte ve son bölümde paşanın fikirleri ve eserleri değerlendirilmektedir. Yaklaşık 150 sayfayı bulan ekler kısmı ise paşanın yazılarını, bulunabilen şiirlerini ve mektuplaşmalarını içermektedir.

Sadullah Paşa, görevi esnasında Berlin antlaşması, Ayestefanos antlaşması gibi önemli görevlerde bulunmasının yanında görevi başında vefat eden ilk sefir olması ve bu vefatın şüpheler doğurması üzerine ölümünün detaylı bir şekilde tahkik edilmesi gibi etkenler nedeniyle, Osmanlı arşivlerinde hakkında pek çok belge bulunan bir isimdir.

Fakat devlet arşivlerinde bulunan mebzul miktarda belgeye mukabil paşanın evrak-ı metrukesi kaybolmuştur. Paşanın vefatından sonra, elinde bulunan eşyalardan devlete dair belgelere el konulmuş, kalan belgeler ailesine teslim edilmiştir. Akyıldız'ın giriş bölümünde tafsilatlı bir şekilde anlattığı şekilde Sadullah Paşa'nın oğlu ve eşi Münevver Ayaşlı tarafından bu belgeler, paşa hakkında bir biyografi yazması niyetiyle Cemal Kutay'a teslim edilmiş, fakat Cemal Kutay Paşa hakkında bir makale yazmış olsa da hayatını mufassal bir şekilde ele aldığı kitabı yayınlamadan vefat etmiştir. Münevver Ayaşlı, Kutay'ın vefatından sonra bu belgelere ulaşamadığını söylemektedir.

Ali Akyıldız, mevcut arşiv belgelerinin yanında Paşa'nın hayatına ve görevde olduğu döneme dair Yurt içi ve yurt dışı basınıni kullanmış, İngilizce, Fransızca ve Almanca kaynaklarda yer alan döneme dair anlatıları, Arşiv belgelerinin merkezde olduğu çalışmasına ustalıkla eklemiştir.

Sadullah Paşa 18 Kasım 1838 tarihinde babasının görev yeri olan Erzurum'da doğmuştur. Dedesi Ayaş müftüsü, babası ise vezir Mehmed Esad Muhlis Paşa'dır. Darülmaarif rüşdiyesini bitiren Sadullah Paşa özel hocalardan İslâmî ilimler, doğu ve batı edebiyatı, hukuk, siyaset ve iktisat dersleri almıştır.

1853 yılında, 15 yaşında iken mülazım olarak Maliye Hazinesi varidat kaleminde göreve başlamıştır. 1856 yılında Bâbiâlî Tercüme Odasına giren Sadullah Bey burada Münif Efendi'nin maiyetinde yeni Osmanlı düşüncesinin önemli isimleri Namık Kemal, Kamil Bey, Safvetpaşazâde Rafet bey, Abdülhak Hamid gibi önemli isimlerle beraber bulunmuştur. Sadullah Bey bundan sonra Mustafa Fâzıl Paşa'nın başkanlığındaki Meclis-i Hazâin'in kalem müdürü olmuştur.

Paşa bu dönemde Yeni Osmanlılar ile yakın ilişkiler kurmuş, hatta Mustafa Fâzıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e yazdığı meşhur mektubu Fransızca'dan Türkçe'ye çevirmiştir. 1868 yılında da, o dönem yeni kurulmuş olan Şura'yı Devlet'e üye olmuştur.

1871'de Matbuat Müdüriyeti ve Divân-ı Hümayun tercümanlığı uhdesine verildi. 1873-1874 yıllarında Anadolu'da yaşanan büyük kıtlığın zararlarının azaltılması için oluşturulan komisyonun başın getirildi. Yerli ve yabancı basında da kendisine önemli bir yer bulan bu kıtlık esnasında, yurt içi ve yurt dışından gelen yardımları yönetti, kıtlık gören beldelere dair detaylı raporlar hazırlattı ve tekrar yaşanmaması için projeler geliştirdi. Bu görevinden sonra Sadullah Bey Divan-ı Hümayun Âmedciliği, Mahkeme-i Temyiz Reisliği ve Ticaret nazırlığı gibi görevlerde bulundu.

Sadullah Bey'in hayatının dönüm noktalarından birisini, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve sonrasında 5. Murad'ın tahta getirilmesi oluşturmaktadır. Midhat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa tarafından düzenlenen darbe neticesinde tahta geçen 5. Murad'ın Mabeyn Başkâtipliğine, her ne kadar kendisi bu görevi istemese de, Sadullah Bey atandı. 30 Mayıs 1876'dan sonra yaklaşık 3 ay süren Padişahlığı esnasında, Abdülaziz'in ölümü ve Padişah'ın akli dengesini yitirmesi gibi kritik gelişmeleri Saray'dan yöneten Sadullah Bey, 5. Murad Padişahlık yapamayacağını ortaya çıkması ve yerine 2. Abdülhamid'in getirilmesi sonrasında bu görevden ayrıldı. Fakat bu üç aylık süreç, 2. Abdülhamid'in kendisi ile mesafeli bir ilişki geliştirmesine, Sultan Abdülaziz'in ölümü ve mallarının durumu hakkında yapılan soruşturulmasında her daim zan altında bulunmasına sebep oldu.

Mabeyn Başkâtipliği sonrasında Sadullah Bey, Filibe Olağanüstü komisyonu başkanlığı, Berlin Antlaşması ve Ayestefanos antlaşması müzakere heyeti üyeliği yaparak, imparatorluk için hayati önemdeki olaylarda en önde bulunan aktörlerden bir tanesi oldu.

Bu esnada 1877 yılında Berlin Sefiri olarak atandı. Bu dönemde Osmanlı-Rus savaşı ile ilgili gelişmelerde aktif rol aldığı gibi, Rus yanlısı bir konumda durmayı tercih eden Berlin hükümeti nezdinde girişimlerde bulundu ve burada yaptığı başarılı çalışmalarından dolayı kendisine vezir ünvanı verildi.

Paşa'nın bu dönemde, imparatorluğu çöküşe götüren antlaşmalarda yer almasından dolayı yüklendiği ağır yük, Padişah'ın kendisinden şüphelenmesi ve sorgulamalarda bulunması, ve Berlin'in kasvetli havası nedeniyle ruhi dengesinin iyice bozulduğu ve doktorların tavsiyesi ile kısa süreli istirahatler aldığı bilinmektedir.

Sadullah Paşa Berlin Sefaretinden sonra 1883 yılında Viyana sefaretine atandı. Her ne kadar nedeni bilinmese de Berlin sefaretine atandıktan sonra Sultan 2. Abdülhamid Sadullah Paşa'nın bir daha İstanbul'a gelmesine izin vermemiş, Paşa'nın bu yöndeki bütün talepleri reddedilmiştir. Paşa'nın çocukları eğitim için Berlin ve Viyana'ya gelseler de Paşa kızını, eşini ve İstanbul'u uzun yıllar görememiş, bu acısını hem mektuplar hem de özel görüşmelerinde insanlara açmıştır. Aynı şekilde

paşa Ailesini de yanına alamamaktadır zira Sultan 2. Abdülhamid, bir teamül olarak Müslüman sefirlerin görev yerlerine giderken ailelerini yanlarında götürmelerine yasaklamıştır. Paşa'nın intiharından sonra gerçekleştirilen soruşturmalar, bu durumun da Paşa'nın psikolojisine olumsuz yönde etki ettiği fikrini uyandırmaktadır.

Paşa'yı intihara giden olaylar silsilesi yine bu olayla ilişkili olarak, Paşa'nın sefarette çalışan bir hanım ile yasak aşk yaşaması ve hanımın hamile kalması sonrasında başlamıştır. Paşa'nın aynı zamanda sırlarını açtığı yeğeni, Paşa'nın son aylarında böyle bir olay açığa çıkarsa olabileceklerden dolayı oldukça gergin olduğunu ve her geçen gün daha da kötü duruma gittiğini söylemiştir.

Sadullah Paşa 14 Ocak 1891 tarihinde Sefaretteki odasında intihara teşebbüs etmiş ve birkaç günlük hayat mücadelesinden sonra 18 Ocak tarihinde vefat etmiştir. Olay, hem basına hem de Yıldız'a, Paşa'nın rahat uyku uyumak için odasındaki gazı açtığı ve bu gazdan rahatsızlanarak vefat ettiği şeklinde bildirilmiştir. Fakat Sultan bu olaydan duyduğu şüpheden ötürü konu hakkında bir soruşturma başlatmış, İstanbul'dan giden soruşturma heyeti sefaretteki herkes ile görüşerek meselenin bir suikast olmadığını, paşanın yaşadığı gerilimden ötürü intihar ettiği sonucuna varmıştır.

Kitap, intihar meselesini iki bölüm halinde ele almıştır. Evvela belgelere ve dönemin gazetelerine dayanarak intiharı anlatırken, sonrasında soruşturma sürecini yine intihar merkezde olmak üzere ele almaktadır.

Sadullah Paşa'nın intiharı meselesi, yaşandığı dönemde önemli bir tartışma konusu olmuştur. Paşa vefat ettiğinde, gaz zehirlenmesi sonucu öldüğü ilan edilmiştir. Fakat Paşa'nın şaibeli ölümü hem Sultan tarafından hem de dönemin yabancı basını tarafından dile getirilmiştir. Sultan 2. Abdülhamid bu şüpheler üzerine bir tahkikat heyetini Viyana sefaretine göndermiş ve heyet oldukça detaylı bir rapor hazırlamıştır. Bu raporlar Paşa'nın intiharına dair detaylı bir soruşturma olduğu kadar, Paşa'nın gündelik hayatına dair de oldukça tafsilatlı bilgiler içermektedir. Örneğin Paşa'nın gün içinde rutin olarak yaptıkları, yediği yemekler, son aylardaki ruh hali gibi konular da soruşturma içinde irdelenmiştir.

Kitabın bundan sonraki kısmı, fikirlerine ve eserlerine eğilmektedir. Bu bölümde özellikle Ahmed Cevdet Paşa ile arasındaki mektuplaşmalar (bu mektuplar kitabın ekler kısmında da yer almaktadır) merkezdedir. Aynı şekilde Paşa'nın yayınlanmış şiirleri ve yazıları da mercek altına alınarak, Paşa'nın Yeni Osmanlı düşüncesine yakın fikirleri ve şiir anlayışı irdelenmiştir.

Biyografi türünde bir kitap olan Sadullah Paşa kitabı için, Paşa'nın memuriyeti merkezli bir anlatı olduğunu söyleyebiliriz. Bu duruma sebep, Paşa'nın evrak-ı metrukesinin kayıp olması ve mevcut belgelerin memuriyeti hakkında derinlikli fikir vermesi olduğu gibi Ali Akyıldız'ın anlatımı da bu noktayı merkeze almaktadır. İlgi alanları itibariyle Osmanlı Bürokrasi tarihi alanında uzaman olan Akyıldız, Paşa'nın entelektüel yönüne, şairliğine ve içinde bulunduğu cemiyetlere dair kitapta bahisler

açsa da bu konuları derinlemesine irdelememektedir. Örneğin Paşa Tercüme odasında bulunduğu dönemden itibaren Yeni Osmanlılar ile tanışmaktadır. Hatta Namık Kemal'in güvendiği birkaç isimden bir tanesidir. Yine mabeyn Başkâtipliğine geldiği zaman yaptığı ilk işlerden bir tanesi Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi isimlerin affedilmesi noktasındaki girişimidir. Yeni Osmanlılar dışında Paşa'nın yakın ilişkisi olduğu isimlerden bir tanesi Ahmed Cevdet Paşadır ve kitapta da Paşa ile mektuplaşmaları incelenmekte ve kitabın sonunda da ek olarak bulunmaktadır.

Bütün bu bilgilere rağmen Paşa'nın hayat hikayesi anlatılırken, Paşa'nın entelektüel boyutu yeteri kadar irdelenememiş, memuriyeti takdim ve yukarıda zikrettiğimiz ilişkileri tehir edilerek, kitabın sonunda görece kısa bir şekilde değinilmiştir. Bu haliyle kitabın, Paşa'nın memuriyet hayatına dair kısımlarının, belki bir başka araştırmayı gerektirmeyecek denli muhkem bir şekilde ortaya konulmuş olduğunu söyleyebilirsek de, fikirlerinin değerlendirmesinin, dönemin entelektüel ortamı içindeki yerinin ve dönemin aydınları ile ilişkilerine dair yeni çalışmalara kapı aralayacak bir alan bıraktığını da söylememiz mümkündür.

Bu noktada vurgulamak istediğimiz temel nokta, Paşa'nın evrak-ı metrukesinin ortada olmamasından doğan bilgi boşluğu değil, eldeki mevcut belge ve bilgilerin yukarıda zikrettiğimiz alanlar da göz önüne alınarak değerlendirilmeye çalışılmasıdır. Yoksa örneğin paşanın şiirlerinin bulunduğu defterin kayıp olması, şiirlerine dair etraflı bir şey söylemeyi zaten neredeyse imkansız kılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Abdülhamid ve döneminde görev almış devlet ricalini de içeren İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Son Sadrazamlar, Mehmet Zeki Pakalın'ın Son Sadrazamlar ve Başvekilleri kitapları gibi geniş çaplı biyografi çalışmalarının birbiri ardına yayımlandığını fakat sonraki dönemlerde bu konuda bir suskunluk döneminin başladığını söylememiz mümkündür. Dönem hakkında yapılan ciddi çalışmalarda yaşanan suskunluğun sebepleri araştırılmayı hak etse de, 1960-80 yılları arasındaki ideolojik çatışmalarda Abdülhamid isminin bir kesim tarafından övgü, bir kesim tarafından da sövgü nesnesi haline getirilmesinin, bu suskunlukta önemli bir payı olduğunu söylememiz mümkündür.

1970'lerden sonra Osmanlı Arşivlerinin önemine dair vurgunun artması ve arşivlerde bulunan belgelerin tasnifi noktasındaki gelişmeler bu mecranın kullanımına da etki etmiştir. Aynı dönem, tarih araştırmalarında da yeni metodların uygulanmaya başladığı, biyografilere olan ilginin arttığı ve sadece kralların ve sultanların değil, tarihin içinde etkin olmuş irili ufaklı herkesin, vezirlerin, paşaların, memurların, gündelik hayatın tarih araştırmacılarının ilgi alanına girmeye başladığı dönemdir. Bütün bu etkenler, 1980'li yıllardan bugüne, tarih araştırmalarına dair anlayışları değiştirmiş ve 2000'li yıllarla beraber, yakın tarihin en netameli konularından bir tanesi olan 2. Abdülhamid dönemi ve dönemin aktörlerine dair araştırmalarda yoğunlaşmayı beraberinde getirmiştir. Her ne kadar 2000'li yıllar, siyasi alanda ve popüler tarihçilikte de Abdülhamid'e duyulan ilginin arttığı bir dönem olsa da, bu durum Abdülhamid ve döneminin etraflıca anlaşılması yönündeki gayretleri bertaraf edememiştir.

Yukarıda özetle zikrettiğimiz gelişim çizgisi içinde, 2010'lu yıllar içinde, 2.Abdülhamid dönemi paşalarına dair iki tane mufassal çalışma yayınlanmıştır. Bunlardan bir tanesi, yukarıda değerlendirmeye çalıştığımız Ali Akyıldız'ın çalışması; bir diğeri de Abdülhamid Kırmızı'nın 2014 yılında yayınladığı *Avlonyalı Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet* kitabıdır.

Abdülhamid Kırmızı da kitabında, 2.Abdülhamid döneminin son sadrazamı olan Avlonyalı Ferid Paşa'nın biyografisini ele almıştır. Bu iki eser arasındaki en bariz fark, Ferdi Paşa'nın oğlunun, hem kendi hem de babasının hayatını anlattığı bir kitabın varlığıdır. Kırmızı, Ali Akyıldız gibi, çalışmasında, mezkur hatırat ve evrak ile beraber hem Paşa'ya dair Türkiye ve Türkiye dışı arşivlerde bulunan belgeleri ele almış, aynı şekilde Paşa'nın ilişkide bulunduğu isimlere dair de kapsamlı bir çalışma yaparak, Paşa'nın biyografisini geniş bir düzlem içinde incelemiştir.

Sonuç olarak, Ali Akyıldız'ın Sefir Sadrazam Sadullah Paşa kitabı, Osmanlı Bürokrasisi içinde önemli konumlarda yer almış bir paşanın hayatını, memuriyetini merkeze alarak kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Bu çalışma, son yıllarda artan 2. Abdülhamid dönemine dair yayınlanan kitaplar içinde en dikkat çekici çalışmalar arasında yer almaktadır.